

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HESTEHANDEL
EFTERLYST
BONDESTAND
LIMFJORDSTANGEN
DRAMATIKER
ØSTGRØNLAND
NYHEDSMEDIER
HEKSE

EKSKLUSIONEN

Danske Dramatikeres Forbunds opgør med Svend Borberg efter besættelsen

Anna Lawaetz og Ulla Kallenbach

17. maj 1945 mødtes otte dramatikere til første bestyrelsesmøde i Danske Dramatikeres Forbund (DDF) efter besættelsestidens ophør. På dagsorden var to punkter: "1. Drøftelse af forskellige Medlemmers Stilling under Besættelsestiden. 2. Eventuelt." Formanden, Karl Schlüter (1883-1960), indledte mødet med ordene:

Det er imidlertid med Afsky jeg har måtte sætte det Første Punkt paa Dagsordenen, der angaar Medlemmer, som har vist en angribelig Holdning under Besættelsen. Jeg mener ikke Bestyrelsen kan undgaa at tage Stilling til saadanne Medlemmers Forbliven i Forbundet, thi hvis vi ikke gør det, vil det kunne bebrejdes os af Medlemmerne, ligesom vi nødig skulde have Kendelsen udefra. Det er selvfølgelig udelukket, at vi kan have Medlemmer, der har foretaget noget kriminelt i Ordets Betydning, men der er under Besættelsen foretaget Handlinger, som ikke falder under den hidtil gængse Betydning af "kriminelle" Handlinger, der nu bliver behandlet i Dommervagten.¹

De medlemmer, Schlüter havde i tankerne, var Harald Tandrup (1874-1964), Henning Kehler (1891-1979), Valdemar Rørdam (1872-1946) og Svend Borberg (1888-1947), der alle på forskellig vis blev anset for pro-nazistiske eller tyskvenlige. Jens Locher (1889-1952), der var medlem af forbundets bestyrelse, responderede prompte på Schlüters åbningsreplik ved at pege på retsstatsprincippet: "Folk skal være dømt, før det bliver fastslaaet, at de har begaaet vanærende Handlinger".² De to perspektiver – den moralske dom sat over for den juridiske dom – indkapsler det dilemma, der kom til at præge diskussionen om, hvordan man skulle gribe det moralske opgør an som kunstnerisk organisation.

Sagerne vedrørende de åbenlyst pro-nazistiske Tandrup og Rørdam afklaredes hurtigt med henholdsvis enstemmig eksklusion og frivillig udtræden af forbundet. Kehlerters sag nedlagdes, efter at Journalistforbundet frafaldt eksklusion. Tilbage stod dilemmaet om Borberg.

Dette var det første af en lang række højdramatiske møder, herunder fem generalforsamlinger, hvoraf tre var ekstraordinære, i et forløb, der kom til at strække sig

1 Danske Dramatikeres Forbund: En samling breve, kontrakter, protokoller m.m. Æske 3, Håndskriftsamlingen, Det Kgl. Bibliotek (17.05.1945). Referencer angives herefter DDF samt mødedato.

2 DDF, 17.05.1945.

over halvandet år, men som aldrig udgjorde en egentlig æresret, dvs. en ikke-juridisk eksklusionsproces på baggrund af foreningsmedlemmers forhold til den tyske besættelsesmagt, således som man så det i f.eks. Dansk Forfatterforening og Journalistforbundet. Det var tidens vægtige dramatikere, der diskuterede retsprincipper, skyld, ære, moral og nationalt sindelag. Sagen var – og er – kompleks og et eksempel på, hvordan man behandlede kunstnere, der havde befundet sig i en kulturdiplomatisk gråzone under besættelsen.

Bestyrelsen bestod, foruden Schlüter og Locher, af Axel Valentiner (1879-1958), Leck Fischer (1904-1956), Oluf Bang (1882-1959), Mogens Linck (1912-1988), Christen Møller (1895-1972) og Bernhard Jensen (1892-1966). I referaterne fra generalforsamlingerne findes derudover udtalelser fra dramatikere som Kjeld Abell (1901-1961), Carl Erik Soya (1896-1983), Edith Rode (1879-1966), Thit Jensen (1876-1957), Victor Lemkow (1882-1954) og Inger Bentzon (1886-1971).

Allerede 5. maj 1945 blev Borberg, en af tidens markante dramatikere og førende teaterkritikere, arresteret af frihedskæmpere i sit hjem i Gentofte.³ Borberg bekendte sig aldrig til nazismen og afstod til stadighed fra partipolitik. Men han var blandt de tydeligste kulturpersonligheder, der aktivt deltog i det dansk-tyske kulturdiplomati og sås med besættelsesmagtens top, herunder de rigsbefuldmægtigede – først Cecil von

Figur 1. Dramatiker og kritiker Svend Borberg. Fotograf: Holger Damgaard. Det Kgl. Bibliotek.

3 Bramsnæs: *Landssvigerens*.

Renthe-Fink (1885-1964) og fra 1942 Werner Best (1903-1989) – og hans fortsatte succes som dramatiker i Tyskland var ildeset. Netop fordi han var en kulturel nøglefigur.

I denne artikel vil vi, igennem omfattende research af hidtil uudforsket materiale, undersøge DDF's håndtering af Borbergs eksklusionssag sammenholdt med straffeakterne fra By- og Landsretten.⁴ Vi præsenterer afgørende ny viden, der også belyser Borbergs virke under besættelsen. Kildematerialet omfatter, foruden DDF's mødeprotokoller (nedskrevet i replikform) og straffeakternes over 400 siders afhøringer, redegørelser, breve og vidneudsagn, Borberg-arkivet samt de impliceredes erindringer, dagbogsnotater og breve.

Artiklen undersøger, hvordan DDF som organisation forholdt sig til eksklusionsspørgsmålet under en pågående efterforskning og retssag, hvor langt fra alle kendsgerninger var tilgængelige. Hvordan diskuterede organisationen sin position som 'åndsinstitution' i skismaet mellem juridisk skyld og åndelig/moralsk skyld? For nok blev Borberg frikendt i Landsretten, men han dømtes i offentligheden.

Borbergs ageren under krigen var, som journalisten Arne Hardis har dokumenteret i sin analyse af Forfatterforeningens æresret, særdeles kompleks.⁵ På den ene side var han en markant figur i det dansk-tyske samarbejde. På den anden side var det kendt, at han brugte sin indflydelse på at beskytte danskere, heriblandt dem, der deltog i afgørelsen af Borbergs eksklusion fra DDF. Vi søger derfor også at komme nærmere arten og omfanget af Borbergs virke.

KONTEKST

Borberg var ikke overrasket over sin arrestation.⁶ Han vidste, hvordan han blev opfattet i offentligheden. Efter befrielsen 4. maj 1945 blev Borberg prompte ekskluderet af Journalistforbundet 15. maj 1945 og af Teatermedarbejdernes forening 2. juni 1945, men først efter frifindelsen i Landsretten af Dansk Forfatterforenings æresret offentliggjort 27. marts 1947. Dertil blev den danske afdeling af *Poets, Essayists, and Novelists* (PEN), som han fra omkring 1934 var en nøglefigur i og frem til krigen sekretær for, nedlagt og genetableret uden Borberg som medlem. Borberg fik en mere lempelig anmodning om at træde tilbage fra Selskabet Dramatisk Biblioteks repræsentantskab, hvilket han accepterede 25. juni 1947.

Givet Borbergs offentlige omdømme som tyskvenlig og den omfattende efterforskning er det bemærkelsesværdigt, at han kun endte med at blive anklaget for to forhold i Byretten. Det første anklagepunkt, som Borberg i Byretten blev kendt skyldig i, var ganske penibelt, idet Borberg til de tyske myndigheder skulle have angivet løjtnant Frantz Joseph Hoffmann som ophavsmand til det illegale flyveblad *Katolicisme og Kommunisme*. Anklagen kompliceredes ved, at Hoffmann var gift med en ung kvinde, med hvem Borberg havde haft en affære, mens hun var ansat som barnepige i hans hjem.

4 Straffeakter (1945-1948), 144/1946 for Svend Borberg, f. 8.4.1888, i pk. 373, 1946, Københavns Byret 23. Afdeling for Retsopgørssager, Landsretten, Rigsarkivet (herefter Straffeakter). Der henvises herefter ved materialetype og dato, om muligt.

5 Hardis: Æresretten, 77-99.

6 Samtale med sønnen Steen Borberg, 10.09.2022.

Det andet anklagepunkt omhandlede, hvorvidt han havde skrevet radiokommentarer for tyskerne til Statsradiofonien. 17. april 1946 blev Borberg i Byretten idømt fire års fængsel og kendt uværdig til almen tillid for bestandig for angiveriet, men frifundet for radiokommentarerne. Begge anklageforhold synes ved gennemgang af straffeakterne at hvile på et noget spinkelt grundlag, hvilket den efterfølgende fulde frifindelse i Landsretten 11. november samme år bekræfter.⁷

11 dage efter frifindelsen blev Borberg 22. november 1946 ekskluderet fra DDF på en ekstraordinær generalforsamling. Hovedargumentet blev bestyrelsens formodning om, at forbundet ville sprænges grundet fundamental uenighed blandt medlemmerne. En sprængning ville bl.a. betyde, at det nye, forhåbentlig lukrative, samarbejde med teaterforelægger Sejr Volmer-Sørensen ville blive annulleret.⁸ Ved at pege på en potentiel sprængning undgik man at tage stilling til moralsk skyld, men brugte i stedet en paragraf i vedtægterne, der sikrede forbundets overlevelse.

Eksklusionen fra DDF betød både et exit fra et fagforbund og et agentur. Der til mistede Borberg sin status, også i eftertiden. Den overvejende konsensus i forskningen synes at være, at Borberg betalte prisen, jævnfør titlen på den eneste biografi, der er skrevet om ham, *Forfængelighedens pris*.⁹ Således noterer Kistrup, at “[Borbergs] store ærgerrighed og endnu større forfængelighed gjorde ham til en slags nazistisk medløber, en kulturel garant for den tyske besættelsesmagt”,¹⁰ mens Kvam skriver: “Borbergs flirt med den nazistiske besættelsesmagt er stadig lidt af en gåde – såret forfængelighed?” I teater- og litteraturhistoriske undersøgelser er hans virke enten negligeret eller anskuet i skyggen af besættelsestiden. Han karakteriseres således som kollaboratør,¹¹ sympatisør¹² eller som “åndsarbejder for tyskerne”.¹³ I tidlige historiske studier af besættelsestiden, Fengers *Nazistisk propaganda* og Frischs *Danmark besat*, omtales Borberg med fokus på hans sidste stykke *Baaden* (1943). Hans rolle under besættelsen behandles kort i Tamms *Retsopgøret* og Lunds *Collaboration*, men ikke i f.eks. Bundgård Christensens m.fl. *Danmark besat*. Dog er der enkelte stemmer i 1950'erne, der som Woel peger på, at “I roligere Tider maa man rekonstruere Opfattelsen af ham og erkende hans Betydning for dansk Aandsliv”.¹⁴ Men hvad var de faktiske hændelser? Og hvordan valgte dramatikere, som ikke havde fuld indsigt i disse, at agere?

ANKLAGER OG FORSVAR

Anklagerne i DDF og Byretten (og senere Landsretten) var *ikke* sammenfaldende, ligesom der var forskelle på anklagerne i Dansk Forfatterforening og DDF, hvor et egentligt anklageskrift aldrig blev klart sammenfattet.

7 Boye: *Forfængelighedens*, 24. Det godtgøres ikke, som Boye ellers har anført, at Borberg var radiokommentarernes ophavsmand.

8 DDF, 21.09.1945.

9 Boye: *Forfængelighedens*.

10 Kistrup: *Borberg*, 418.

11 Hertel: *patriotiske*, 767; Petersen: *ekspressionisme*, 148.

12 Mai: *Hvor*.

13 Møllehave: *Borberg*, 174.

14 Woel: *Dansk*, 498.

Intet i DDF's diskussioner omhandler angiveriet eller radiokommentarerne. Efter det indledende bestyrelsesmøde afholdtes en ekstraordinær generalforsamling 29. maj 1945. Forsamlingen var ikke lovligt indvarslet, idet de eksklusionstruede medlemmer ikke var indkaldt. Derfor kunne man ikke ekskludere, men man nedsatte en undersøgelseskommission bestående af Fischer og Bang. Bang er i denne sammenhæng interessant, fordi han havde en juridisk embedseksamen og en fortid som byretsdommer. Fischer og Bang fik gennem Dansk Forfatterforening indsigt i politiets efterforskning og foreløbige anklagepunkter, som de fremlagde på bestyrelsesmødet 14. juni 1945 og efterfølgende udsendte til DDF's medlemmer i et strengt fortroligt brev 6. juli 1945 med henblik på en afstemning om eksklusion. Opsummerende var forholdene:

- tilkendelsen af Henrik Steffens-Prisen 1941
- foredragsrejser i Tyskland under besættelsen
- fremhævelse i tyske medier for Borbergs "Bestræbelser for en aandelig Tilnærmelse mellem Danmark og Nazi-Tyskland"
- anerkendelse af hans arbejde for dansk-tysk kulturel forståelse
- et formodet pres fra tyskerne for et radioforedrag om Friedrich Schillers *Maria Stuart*.¹⁵

Ved den senere æresret i Forfatterforeningen var kun de to førstnævnte forhold blandt i alt syv, hvortil var kommet:

- medlemskab af Repræsentantskabet for Den Dansk-Tyske Forening
- publikationer i tyske tidsskrifter
- forbindelse med den tyske besættelsesmagt
- et brev, hvori Borberg omtalte dramatikeren Kaj Munk, Soya og Kjeld Abell som negativt indstillede over for Tyskland
- modtagelse af *Waffenschein*.¹⁶

Blandt disse anklagepunkter var de, der optog DDF, primært modtagelsen af Steffens-Prisen, hans omgang med besættelsesmagten og arbejdet for dansk-tysk kulturel forståelse (herunder især medlemskabet af Den Dansk-Tyske Forening), brevet med omtale af danske dramatikere samt dertil oversættelsen af artiklen *Den komiske Shylock* (1934) i det ideologisk nazistiske tidsskrift *Der Norden* i maj 1942. Dertil kom diskussioner om opførelser af Borbergs stykker i Tyskland, om hvorvidt stykket *Baaden* var antaget på Det Kongelige Teater under tysk pres, og om hvorvidt en angiveligt nazistisk replik var blevet slettet herfra.

Anklagen om, at Borberg skulle have optrådt i radioen efter tysk pres, tilbagevistes af Bang allerede 22. juni 1945, men kom alligevel med på listen udsendt til medlemmerne. Punktet blev ikke senere diskuteret.

15 Materiale vedr. afstemning om eksklusion, 1945, Danske Dramatikeres Forbund, Håndskriftsamlingen, Det Kgl. Bibliotek (herefter DDF eksklusion).

16 Hardis: Æresretten, 81-82.

Som modvægt til anklagerne blev det allerede under det første møde fremført, at Borberg havde brugt sin indflydelse hos besættelsesmagten til at hjælpe danskere. Blandt andet udtalte Locher, at Borberg medvirkede til at stoppe *Kamptegnet*,¹⁷ og at "Hvis Borberg har reddet Menneskeliv kommer Sagen til at se anderledes ud".¹⁸

Netop dette, at udnytte sin anseelse i både det danske og tyske kulturliv, er i straffeakterne fremført af Borberg selv, der i en række erklæringer forsøger at forklare (eller afværge) anklagepunkterne, samt adskillige vidneudsagn og bevismaterialer. I straffeakterne findes der således svar på nogle af de spørgsmål, som medlemmerne i DDF rejste.

SAMARBEJDSPOLITIKKEN

Samarbejdspolitikken betydning for Borbergs ageren blev kun adresseret af rektor Carl Gad (1890-1962), der deltog på det konkluderende møde: "Der kan være delte Meninger om den Politik, der blev ført under Krigen, men man kan ikke benægte, at den Politik blev ført; naar vi ikke bagefter tager afstand fra saadan Politik, kan vi ikke nu tage afstand fra andre Mennesker ved Beslutninger, der ødelægger dem."¹⁹

Samarbejdspolitikken blev indgået af Danmarks regering 9. april 1940 for at bevare selvstyre. Norge, der blev besat samme dag som Danmark, blev i løbet af besættelsestiden brugt som skræmmeeksempel på, hvor galt det kunne gå, hvis man valgte et åbent oprør. Samarbejdspolitikken ophørte 29. august 1943, da besættelsesmagten krævede indførelse af forsamlingsforbud, strejker, dødsstraf for sabotage og pressezensur. Egentlige jødeforfølgelser i Danmark blev først derefter iværksat i oktober 1943.

Da samlingsregeringen tiltrådte 8. juli 1940, opfordrede statsminister Thorvald Stauning i en erklæring udsendt gennem Pressens Radioavis "til at opretholde det gode og venskabelige Forhold til andre Nationer og først og fremmest med den tyske Nation, med hvilken Samarbejdet er den naturligste Sag."²⁰ Opfordringen blev gentaget af efterfølgende statsminister Vilhelm Buhl, der i sin antisabotagetale 2. september 1942 pointerede, at "det først og fremmest er en dansk Statsinteresse at undgaa Sabotagehandling";²¹ ligesom den senere regering med Erik Scavenius i spidsen i en erklæring offentliggjort ved tiltrædelsen 11. november 1942 så "det som sin vigtigste Opgave at virke for en Styrkelse og Befæstelse af det gode og nabovenlige Forhold mellem Danmark og Tyskland og fremme et gensidigt tillidsfuldt Samarbejde i Ønsket om at skabe fortsatte Udviklingsmuligheder for den befrugtende Vekselvirkning mellem dansk og tysk..."²² Denne baggrund er vigtig for at forstå Borbergs ageren, der i flere tilfælde var initieret af, eller skete i dialog med, regeringen. Af straffeakterne fremgår det, at Borbergs kontakt med besættelsesmagten aftog markant efter samarbejdspolitikken endeligt. Det bevidnedes bl.a. af Renthe-Fink og Bests sekretær, Irmgart Hammerich,

17 Antisemitisk tidsskrift udgivet maj 1939-maj 1943.

18 DDF, 17.05.1947.

19 DDF, 22.11.1946.

20 *Frit*, 103.

21 Buhl: *antisabotagetale*.

22 Frisch: *Danmark*, 282.

der også kunne belyse Borbergs rolle: "Best brugte [Borberg] til at faa Oplysninger om, hvorledes forskellige Danskere var indstillet over for den tyske Besættelsesmagt", mens "Borberg gennem Dr. Best har forsøgt at opnaa noget for danske Statsborgere, der var anholdt af det tyske Politi. Dette skete også efter 29/8-43, men Borberg kom ikke personlig i Dagmarhus, idet han enten skrev eller muligvis har telefoneret med Dr. Best om disse spørgsmaal."²³ Ud fra straffeakternes dokumentation fremgår det gentagne gange, at det at bruge sin indflydelse til at hjælpe danskere har været en væsentlig motivation for Borberg for at fastholde kontakten til besættelsesmagten.

"HAN HAR ELSKET AT SPILLE EN ROLLE"

"Borberg har været Medlem af dansk-tysk Forening og han er gaaet derind paa et Tidspunkt, da alle vidste, han havde tyske Sympatier. Han har elsket at spille en Rolle, men jeg ved, at han i mange Tilfælde har gavnet Danmark og Danske. Han har sikkert flere Gange reddet danske Liv."²⁴ Således lød Lochers første replik på bestyrelsesmødet 17. maj 1945. Borbergs medlemskab i repræsentantskabet for Den Dansk-Tyske Forening siden stiftelsen i august 1940 blev et tilbagevendende omdrejningspunkt på møderne i DDF. Medlemskabet udlagdes som et argument for, at Borberg var tysksindet, hvilket retorisk adskiltes fra nazisme, men klart opfattedes som unationalt.

Medlemmerne i DDF kendte ved befrielsen ikke baggrunden for Den Dansk-Tyske Forening, der stod i den offentlige bevidsthed som "et ondartet udtryk for den officielle danske kollaborationspolitik i forhold til besættelsesmagten."²⁵ Foreningen, der bevidst ikke modtog tysk støtte, blev oprettet med det formål at "udvikle og støtte forretningsmæssige, tekniske, kunstneriske, litterære, videnskabelige og sociale Forbindelser og derved uddybe gensidig Forstaaelse mellem Danmark og Tyskland."²⁶ Den tidligere bestyrelsesformand Peter Knutzen beskriver imidlertid det, han opfattede som foreningens egentlige opgave: "at danne Modvægt mod D.N.S.A.Ps [Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti] nedsættende Agitation om danske Forhold og hos de centrale tyske Myndigheder at modvirke Støtte til nævnte Partis Bestræbelser under Besættelsen."²⁷ Repræsentantskabet bestod ved stiftelsen af 28 ledende erhvervs- og kulturpersonligheder, heriblandt teaterchef for Det Kongelige Teater, Cai Hegermann-Lindencrone, skuespiller Bodil Ipsen og kongelig ordenshistoriograf Louis Bobé. Møderne afholdtes indledningsvis i Udenrigsministeriet.²⁸

I Byretten forklarede Borberg, hvordan han deltog i det stiftende møde "paa sin Chef ved Berlingske Tidende, Svend Aage Lunds, Initiativ (...) Ved Slutningen af Mødet blev det meddelt, at de mødende Personer eo ipse [sic] var Medlemmer af den dannede Forenings Repræsentantskab."²⁹ Først under retsopgøret kom det frem, at for-

23 Straffeakter, Københavns Politi, Rapport, 09.10.1945.

24 DDF, 17.05.1945.

25 Tamm: *Retsopgøret*, II, 548.

26 Alkil: *Besættelsestidens*, I, 315, 323.

27 Alkil: *Besættelsestidens*, I, 315.

28 Alkil: *Besættelsestidens*, I, 316-317. Hegermann-Lindencrone og Bodil Ipsen m.fl. udtrådte før foreningens opløsning.

29 Straffeakter, Udskrift af Retsbogen for Københavns Byrets 23. Afdeling, 4

eningen var godkendt af – og at Knutzen tiltrådte som formand på anmodning fra – udenrigsminister Scavenius.³⁰

Mens Borberg som offentlig figur i det dansk-tyske samarbejde var meget synlig, var hans virke bag linjerne mindre kendt. Dramatiker Herdis Bergstrøm udtalte sin fordømmelse med replikken: “Borberg har under hele Krigen vist sine enorme tyske Sympatier, rejst rundt i Tyskland og modtaget baade det ene og det andet, og det paa et Tidspunkt, hvor England kunde sige: Hvor det kulturelle Danmark er enigt med Tyskerne! I en vanskelig Tid opførte Borberg sig, som han gjorde. Han bør stemmes ud af D.D.F.”³¹

Straffeakterne indeholder korrespondance mellem Borberg og Scavenius (udenrigsminister 1940-43 og statsminister 1942-43), der vidner om en tæt kontakt om Borbergs kulturdiplomatiske virke. Eksempelvis tilbød Borberg i et brev dateret 3. december 1941 en afrapportering fra Hamborg i forbindelse med modtagelsen af Henrik Steffens-Prisen: “Jeg melder mig altsaa i Hovedkvarteret, da jeg gerne vil meddele Dem et Par Indtryk i Forbindelse med min Rejse.”³² Ligeledes takkede Scavenius i et brev 12. juni 1941 Borberg for hans foredrag om kulturelle forbindelser gennem tiderne mellem Danmark og Tyskland: “Ogsaa jeg har fundet det udmærket og vel egnet til Formaalet, og det glæder mig derfor, at Nordische Gesellschaft har gjort saa meget for dets Udbredelse i Tyskland.”³³ Scavenius’ brev understøtter Borbergs egen forklaring under afhøring: At han holdt disse på ministeriel opfordring, fordi den tyske værne-magt havde omtalt danskerne som “lumske”.³⁴

Blandt de mere opsigtsvækkende dokumenter i straffeakterne findes et brev dateret 11. november 1942 til Scavenius, som to dage forinden havde overtaget statsministerposten fra Buhl, hvori Borberg skriver:

Jeg lykønsker Dem til Dannelse af et Samlingsministerium, der formelt og faktisk forpligter Rigsdagspartierne til at støtte Regeringens Politik, men ingen kan være blind for, at det danske Folk for Tiden kun er delt i to Partier – : for og imod et loyalt Samarbejde med Tyskland, – og at desværre en ikke ringe Del af Befolkningen gennem Teater, Film, Radio (og Presse) bestandigt forgiftes af en Propaganda, der ganske strider mod Regeringens Politik.³⁵

Dette ville Borberg forhindre gennem oprettelsen af et Kultusministerium, som “vil kunne øve effektiv Kontrol med Repertoarer, Personaler, Forlag, (Presse).” Målet skulle være “at sikre sig, at ikke blot Partiernes Rigsdagsrepræsentanter, men Folket forstaar og respekterer Regeringens Politik.” Afslutningsvis understreges, at han “ikke tilhører

30 Tamm: *Retsopgøret*, II, 550.

31 DDF, 12.10.1945.

32 Straffeakter, brev fra Svend Borberg til Erik Scavenius, 03.12.1941.

33 Straffeakter, brev fra Erik Scavenius til Svend Borberg, 12.06.1941.

34 Straffeakter, Københavns Opdagelsespoliti, Rapport, 24.07.1945.

35 Straffeakter, brev fra Svend Borberg til Erik Scavenius, 11.11.1942.

og aldrig har tilhørt noget Parti”, men dog tror “at kunne løse en Opgave som Organisation af” dette, men er “ganske blottet for Ambitioner i den Retning.”³⁶

Det var alment kendt, at Borberg arbejdede for oprettelsen af et kulturministerium, idet forvaltningen af kulturinstitutionerne var spredt over en række ministerier.³⁷ Formuleringen i brevet går dog langt videre end Borbergs tidligere visioner i opfordringen til et egentligt propagandaministerium med ham selv i spidsen.

Under afhøring 15. september 1945 forklarede Borberg, at brevet var skrevet af frygt for, “at Modstandsbevægelsen skulde sætte for tidligt ind, og at Konsekvenserne heraf kunde blive katastrofale for Landet”. Han “var meget oprevet over Udviklingen her hjemme, som han frygtede vilde føre til norske Tilstande her hjemme.” Borberg trækker noget i land og forklarer, at brevet “maaske nok er sat noget stærkt op for at gøre Indtryk paa Scavenius”.³⁸ I *Berlingske Tidendes* reportage fra retsmødet ved domsafsigelsen i Landsretten citeredes Borberg for følgende: “Jeg laa inde med en Udtalelse fra Himmler, som sagde mig, at Tyskerne paa faa Uger kunde deportere alle forplantningsdygtige Elementer fra vort Land, og jeg mente, man maatte prøve at faa dette afværget.”³⁹ Ifølge Borberg svarede Scavenius ikke, men de drøftede senere sagen på et møde i Den Dansk-Tyske Forening. Scavenius mente ikke, at forslaget var klogt, eller at det kunne gennemføres med flertal i Rigsdagen. Brevet blev fremlagt under retssagen, men vakte tilsyneladende ikke opsigt, heller ikke i DDF.⁴⁰ Borberg viser sig her som yderst loyal mod samarbejdspolitikken – og villig til at gå længere end Scavenius selv.

Mens brevet i nutidens lys kan virke som en voldsom opfordring til censur, er det vigtigt at holde sig konteksten for øje, jf. den nytiltrådte regerings erklæring udsendt samme dag og Buhls markante antisabotage tale få måneder forinden (se ovenfor), hvori det blev indskærpet civilbefolkningen at støtte regeringens linje. Endvidere, i teaterhistorisk kontekst, var censur en veletableret statsinstitution i årene 1853-1954, ligesom man under besættelsen overvejende var positivt indstillet over for den danske teatercensor J.C. Normann (1877-1958, censor 1929-54), der stod som en slags beskyttelsesinstans mod tysk censur.

Straffeakterne vidner altså om et tæt samarbejde mellem den udtalt apolitiske Borberg og regeringen.

“EN MAND, DER MODTAGER EN SAADAN ÆRESBEVISNING, ER EN QUISLING”

Den kendsgerning, at Borberg havde modtaget fornemme tyske kulturelle priser under besættelsestiden, var et af de tydeligste tegn på tyskernes værdsættelse af ham. Som Schlüter erklærede: “det har været Kardinalpunktet, at Borberg efter besættelsen mod-

36 Straffeakter, brev fra Svend Borberg til Erik Scavenius, 11.11.1942.

37 Borberg argumenterede bl.a. ud fra et økonomisk ræsonnement i 1940 for et kulturministerium, se Borberg: *Kulturministeriet*.

38 Straffeakter, Københavns Politi, Rapport, 15.09.1945.

39 Clement: *frifundet*, 1.

40 Brevet omtales i en reportage fra retssagen, se Clement: *frifundet*, og nævnes, muligvis på baggrund heraf, uden yderligere detaljer i Boye: *Forfængelighedens*, 25, der ser forslaget som en klar tilslutning til “nazisternes administrationspraksis”.

tog en Ærespris bogstavelig af Hitlers egne Hænder. Det er ikke de kriminelle Synder vi skal tage Standpunkt til, men en Mand, der modtager en saadan Æresbevisning, er en Quisling.”⁴¹

Det var især modtagelsen af Henrik Steffens-Prisen, hvortil der fulgte 20.000 kr., der blev anset for kritisabel. Både forfatterne Svend Fleuron og Valdemar Rørdam havde takket nej.⁴²

Det fremgår af Retsbogen for Københavns Byret, at Borberg “indsendte en skriftlig Protest mod at modtage [Henrik Steffens-]Prisen”, hvilket bekræftes af et brev dateret 13. oktober 1941 fra rektoren for Hansischen Universität, der beklager, at det ikke er muligt. I Forfatterforeningens æresret fremgår det, at Borberg dels følte sig forpligtiget til at modtage prisen i samarbejdspolitikens navn, dels ikke kunne tilbagebetale pengene.⁴³

”HAN VAR ET BANNER FOR SIN TYSKHED”

Kun én gang, på den ekstraordinære generalforsamling 22. november 1946, bliver spørgsmålet om, hvorvidt Borberg er af antisemitisk overbevisning, diskuteret. Det er Inger Bentzon, som peger på artiklen ”Der komische Shylock” trykt i bladet *Der Norden*: “jeg vil sige, at alene denne Artikel er nok til – ikke alene ved Indholdet, men lige saa meget ved det Tidspunkt, paa hvilket den blev fremsat – at jeg ikke vil sidde i Forening sammen med Borberg.”⁴⁴ Hovedanklagen for Bentzon er dog – og maaske den generelt implicitte for de øvrige – at Borberg “var et Banner for sin tyskshed, i Tyskland maatte de tro, at han var en Repræsentant for det Kulturliv, der var i Danmark.”⁴⁵

På et tidspunkt, hvor omfanget af Holocaust for alvor stod klart, kunne denne anklage fremstå særligt alvorlig.⁴⁶ Artiklen blev dog udgivet allerede i 1934 på baggrund af et foredrag afholdt i Dansk Shakespeare Selskab og er en historisk analyse af Shakespeares *Købmanden i Venedig* med en kritisk læsning af Shylock som komisk figur. Mens karakteristikken af Shylock kan være svær at læse med nutidens øjne, var den ikke i 1930’erne usædvanlig. Ligeledes er artiklen ikke kritisk over for jøderne som folk, og Borberg understreger med henvisning til Shakespeares tekst, at Shylock som grotesk figur netop “er Undtagelsen inden for sin Race, Umennesket”.⁴⁷ Straffeakterne behandler ikke artiklen.

Borberg redegør i et modsvar til sigtelsen for at have forfattet pro-tyske radiokommentarer og den her insinuerede “Jødefjendtlighed” for sin indstilling til jødisk kultur. Han skrev sit første opførte skuespil, *Vort Hjerte* (1921), sammen med den jødiske forfatter Louis Levy og bidrog til adskillige fremstød for jødisk kultur. Det gjaldt oversættelser fra jiddisch og organisering af koncerter og festtaler for jødiske kunstne-

41 DDF, 22.11.1946.

42 Hardis: Æresretten, 67, 108. Borberg modtog ligeledes Humboldt-medaljen juni 1940, men dette forhold kom ikke til at spille nogen nævneværdig rolle.

43 Hardis: Æresretten, 92.

44 DDF, 22.11.1946.

45 DDF, 22.11.1946.

46 Artiklen omtales få dage inden mødet i *Information*, se Fengler: *Synders*.

47 Borberg: *komiske*, 252.

re, blandt andre den banebrydende sceneinstruktør Max Reinhardt. Han forfattede positive anmeldelser af jødiske forestillinger og afholdt foredrag i den jødiske ungdomsforening. Borberg oplister endvidere en række af jødiske kunstnere, som han under besættelsen hjalp økonomisk og ved intervention hos tyskerne: "Instruktøren Samuel Besekow hjalp jeg paa hans Hustrus (...) Anmodning med en mere end dristig Erklæring ud af Horserød-Lejren og dermed paa vej til Sverige."⁴⁸ Borbergs rolle i Besekows løsladelse underbygges af en udtalelse af Mogens Brandt på DDF's møde 29. maj 1945.

Borberg henviser til en erklæring fra den jødiske højesteretssagfører C.B. Henriques, som bevidner, at Borberg i 1943 frarådede Best at arrestere prominente danske jøder uden anklage, ligesom Henriques "[vidste], at Borberg havde hjulpet Emigranter fra Tyskland".⁴⁹ I Borbergs egen erklæring uddyber han afslutningsvis, at:

den Fordomsfrihed, som jeg har vist overfor Tyskerne, kun er Konsekvensen af en Verdensanskuelse, der i lige høj Grad forener alle andre Folkeslag, – kort sagt, af den stædige Pacifisme og Humanisme, som jeg har hyldet fra min tidligste Ungdom.⁵⁰

Ovenstående citat indeholder en vigtig brik til forståelsen af Borbergs ageren, nemlig hans humanistiske og pacifistiske holdning, som grundlagdes allerede i slutningen af 1910'erne igennem hans engagement i tidsskrifterne *Die Weißen Blätter* (som skribent) og *Det ny Europa* (som redaktør) og bl.a. kom til udtryk gennem hans aktive rolle i PEN.

At anklagen om antisemitisme hverken forfølges i DDF eller under retssagen, kan vidne om, at man i samtiden nok har opfattet Borberg som pro-tysk, men ikke antisemitisk, til trods for at Borberg i 1941 (i lighed med blandt andre *Politikens* Knud Ganzel) skrev en rosende anmeldelse af den antisemitiske film *Jud Süß* (1940), som i øvrigt fik stor succes hos det danske publikum.⁵¹ Anmeldelsen nævnes hverken i straffeakterne eller i DDF's møderække.

“HVIS BORBERG HAR REDDET MENNESKELIV KOMMER SAGEN TIL AT SE ANDERLEDES UD”

Spørgsmålet om, hvorvidt Borberg havde brugt sin indflydelse til at hjælpe danskere, blev gennem hele eksklusionsforløbet diskuteret indgående.

Borbergs egne redegørelser for, hvem og hvordan han havde hjulpet, bakes op af en række afskrifter af breve i straffeakterne, bl.a. en længere korrespondan-

48 Straffeakter, Svend Borberg, "Angaaende Sigtelsen for at have leveret Kommentarer til den dansk-tyske Radio efter 29. Aug. 1943 og den hertil knyttede Insinuation om Jødefjendtlighed", udat.

49 Straffeakter, afskrift af brev fra Højesteretssagfører C. B. Henriques til Højesteretssagfører H. H. Bruun, 27.6 1945.

50 Straffeakter, Svend Borberg, "Angaaende Sigtelsen for at have leveret Kommentarer til den dansk-tyske Radio efter 29. Aug. 1943 og den hertil knyttede Insinuation om Jødefjendtlighed", udat., Borbergs understregninger.

51 Sørensen: *Dansk*, 318-321.

ce (maj-oktober 1944) omhandlende benådningen af den dødsdømte Jørgen Menzel, hvori Borberg takkes for hjælp med sagens omvurdering.

Der findes også et brev fra lensbaron Holger Rosenkrantz fra 1944, hvori Borberg takkes for sit "store og uegennyttige Kærlighedsarbejde. Jeg forstaar saa godt, at det er en svær Gang, men jeg tror bestemt, at De, kære Borberg, engang vil blive paaskønnet derfor. Det maa være vidunderligt at være med til at redde Menneskeliv."⁵² Brevet har tilsyneladende indgået i en korrespondance omhandlende tre unge mænds dødsdom for sabotage. Den ene er henrettet trods Borbergs indgriben, men to unge mænd stod endnu til at reddes: "De er Fredsven, og jeg forstaar, at dette er Dem imod, Sabotage og lignende (...) Jeg vil gerne sige Dem endnu engang Tak for alt, hvad De gør for denne Egn. Jeg har fortalt de unge Mænds Paarørende derom, og de er dybt taknemlige derfor."⁵³

Under sin fængsling redegjorde Borberg for, hvordan han som "Selskabsmand" vandt "Frisprog" "bag Kulisserne" og derved kunne øve indflydelse på et andet niveau end det officielle diplomati:

Jeg tør sige, at jeg har haft afgørende Indflydelse f.Eks. paa, at D.N.S.A.P. blev "droppet", at "Kamptegnet" blev indstillet, at "Fædrelandet" blev "fromt" (...) Hvor jeg erfarede noget for Danmark værdifuldt underrettede jeg øjeblikkeligt vedkommende Myndighed.⁵⁴

Omend Borberg nok både overvurderer og bevidst overdriver sin egen indflydelse, tyder straffeakterne på en meget aktiv ageren i forhold til beskyttelse af landsmænd uanset politisk overbevisning, ligesom Borberg hjalp tyskere i eksil; bl.a. var han stærkt engageret i den tyske digter og dramatiker Bertolt Brechts ophold og virke i Danmark.⁵⁵

Ovennævnte sager var tilsyneladende ikke kendt for DDF's bestyrelse og medlemmer. Det var til gengæld en række lignende forhold, hvor flere af medlemmerne var personligt involverede.

"SKULDE DE EN DAG STAA I DEN SITUATION, AT DE FIK BRUG FOR MIN HJÆLP"

I straffeakterne samt i Borberg-arkivet findes et brev fra Soya dateret 13. oktober 1943. Soya takker Borberg for at have hjulpet ham til løsladelse fra Horserød efter sin internering i perioden 3. september-9. oktober 1943:

Deres Handling forekommer mig særlig smuk, menneskelig set, naar man betænker de Smaagrøfter, der ligger imellem os fra tidligere Tid,

52 Straffeakter, afskrift af brev fra lensbaron Holger Rosenkrantz til Svend Borberg, 05.06.1944.

53 Straffeakter, afskrift af brev fra lensbaron Holger Rosenkrantz til Svend Borberg, 05.06.1944.

54 Straffeakter, håndskreven redegørelse, Svend Borberg, "Ad. Spørgsmaalet om mit Forhold til Besættelsesmagten". Borbergs understregninger. *Fædrelandet* var en nazistisk avis udgivet 9. januar 1939 til 4. maj 1945.

55 Nørregaard: *Brecht*.

og den Afgrund, som i de sidste Aar har aabnet sig mellem Mennesker paa den ene Side og Mennesker paa den anden.⁵⁶

Sammenholdt med Soyas ageren i DDFs møderække er brevet bemærkelsesværdigt. For Soya nævnte først sent, og *en passant*, Borbergs rolle i sin løsladelse.

På den ekstraordinære generalforsamling 29. maj 1945 strejfedes Soya således kun, at der "skal være forskellige, som Borberg har hjulpet," og at Borberg på hans hustrus foranledning hjalp hans datter til løsladelse, da hun blev arresteret af HIPO: "Han gjorde sikkert, hvad han kunde, men jeg tror ikke han kunde i dette Tilfælde. Under andre Forhold ville jeg maaske have stemt for Borbergs Eksklusion, men jeg kan ikke under disse Forhold".⁵⁷ 22. juni 1945 har han dog skiftet standpunkt og argumenterer for eksklusionen af både Tandrup og Borberg, så det ikke over for offentligheden ville se ud, "som om man holdt Haanden over Borberg."⁵⁸ I den skriftlige afstemning om Borbergs fortsatte medlemskab, 6. juli 1945, afstod Soya fra at stemme med begrundelsen: "Jeg kan ikke deltage i en Afstemning om dette Spørgsmaal, da min Hustru, i anledning af min Datters Arrestation, med mit Vidende og min Vilje henvendte sig til Borberg for at faa ham til at intervenere hos Dr. Best."⁵⁹

Da der 12. oktober 1945 fremkom oplysninger om, at Borberg havde navngivet dramatikerkolleger i et brev til de tyske myndigheder, agiterede Soya kraftigt for eksklusion: "Han har i Breve overfor Tyskerne meddelt Navnene på Kaj Munk, Kjeld Abell og Soya. Det var paa et Tidspunkt, hvor han maatte vide, at det vilde bringe de paagældende i Livsfare."⁶⁰ Ved samme lejlighed valgte både Kjeld Abell, Thit Jensen og Soya at tilsidesætte den udtalelse fra Frihedsrådet i sagen, som Locher havde indhentet: At afvente dom før stillingtagen.

Kendskabet til brevet blev centralt i debatten. Brevet, dateret 11. maj 1942, var svar på en henvendelse fra Henning von Tresckow (1901-1944), teaterdirektør og overborgmester i Magdeburg (i eftertiden kendt som en af mændene bag attentatet på Hitler), via den nationalsocialistiske forfatterorganisation Europäische Schriftsteller-Vereinigung.⁶¹ I brevet anmodedes Borberg om navne på danske dramatikere, som kunne opføres som del af cyklussen "Die Dramatiker des neuen Europa". Borberg nævnte indledningsvis sit eget *Synder og Helgen*. Han forklarede derefter, at der lå en forhindring deri, at flere af de bedste danske dramatikere havde "en meget negativ indstilling til det nye Europa og især Tyskland (herunder Kaj Munk, Soya, Abell, Kehler) og delvis er direkte forbudt af de tyske myndigheder, fordi de desværre har sammenblandet de-

56 Straffeaakter, afskrift af brev fra Soya til Svend Borberg, 13.10.1943. Uddrag af Soyas brev er desuden medtaget i Hardis: Æresretten, 94.

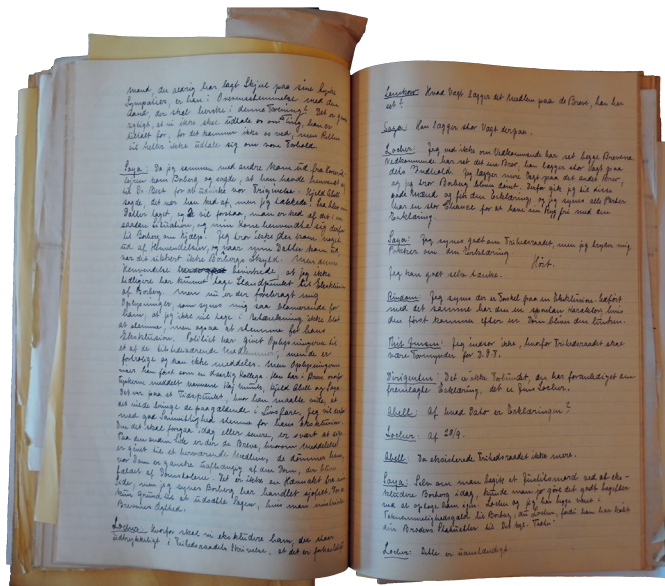
57 DDF, 29.05.1945.

58 DDF, 22.06.1945.

59 DDF eksklusion.

60 DDF, 12.10.1945.

61 Se Hausmann: *Dichte*.

Figur 2. Mødeprotokol fra Danske Dramatikeres Forbund med referat fra generalforsamlingen 12. oktober 1945. Det Kgl. Bibliotek.

res antipati og deres poetiske produktion.”⁶² I stedet foreslog han “Paul Sarauw, Erik Rindom, Jens Locher”, som han ikke så som repræsentanter for det nye Europa, men som underholdende, harmløse og succesrige.

På mødet 12. oktober 1945 manede Bang til besindelse: “Men Tyskerne kendte jo de tre Herrers Standpunkt, saa det er ikke at være Stikker at skrive en saadan Udtalelse.”⁶³ Samme argumentation lød også fra Borberg selv i en håndskreven redegørelse: “Lade være med at nævne de fire gode Navne kunde jeg ikke som Sagkyndig”.⁶⁴ Herefter fulgte en lettere modificeret forklaring om, at von Tresckow “antagelig ville erfare det ved det første Forsøg paa at spille én af disse – desværre (det tyske Ord ‘leider’ betyder ‘desværre’) er de forbudt, saa det kan ikke nytte noget at tænke paa dem nu.”⁶⁵ Borberg forklarede videre, hvordan han:

efter et Møde i Danske Dramatikeres Forbund tilbød Kjeld Abel[1],

62 Straffeakter, brev fra Svend Borberg til Oberbürgermeister Stadt Magdeburg [Henning von Tresckow], 11.05.1942. Den fulde ordlyd i den kritiske passage er: “Sonst möchte ich Ihnen sagen, dass die Hauptschwierigkeit, dänische Dramatiker, die für Deutschland in Betracht kämen, zu kennen, darin liegt, dass mehrere von den besseren eine sehr negative Einstellung dem neuen Europa und besondere Deutschland gegenüber haben (darunter Kaj Munk, Soya, Abell, Kehler) und teilweise direkt von den deutschen Behörden verboten wurden, weil sie leider ihre Anti-patien in ihre dichterische Produktion hineingemischt haben.”

63 DDF, 12.10.1945.

64 Straffeakter, håndskreven erklæring, Svend Borberg, “Ad. Spørgsmaalet om Brevet til Borgmesteren i Magdeburg”, udatt.

65 Straffeakter, håndskreven erklæring, Svend Borberg, “Ad. Spørgsmaalet om Brevet til Borgmesteren i Magdeburg”, udatt., Borbergs understregninger. Samme forklaring giver han Soya i et brev skrevet november 1946, citeret i Hardis: Æresretten, 95.

som da var ved at 'gaa under Jorden', at han kunde bo hos mig, hvilket han dog erklærede ikke at faa Brug for, videre, at jeg fik Soya ud af Horserød, hvad der foreligger hans Takkebrev for, samt – at Kehler fik en god Sukces ud af 'Ullabella' i Tyskland – trods Forbudet herfra!⁶⁶

Brevet og Borbergs efterfølgende redegørelse er interessante, fordi der her knyttes en direkte forbindelse mellem flere af sagens aktører, hvor især Soyas ageren bliver bemærkelsesværdig. Han er både den, der i højest grad har trukket på Borbergs hjælp under besættelsen, og han kommer til at spille en markant rolle i såvel sine udtalelser som fortællelser. Abell nævner heller ikke Borbergs angivelige tilbud om hjælp. Med hensyn til Soyas vurdering af brevets alvor synes han at projicere den skærpede tyske kurs i 1944-45 med gengældelsesdrab tilbage på en periode med friere rammer.

Først på mødet 12. oktober 1945 fortalte Soya om Borbergs hjælp i forbindelse med sin løsladelse fra Horserød.

Da jeg sammen med andre kom ud fra Horserødlejren kom Borberg og sagde, at han havde henvendt sig til Dr. Best for at udvirke vor Frigørelse. (...) Saa blev min Datter taget, (...) og min Kone henvendte sig derfor til Borberg om Hjælp. Jeg tror ikke der kom noget ud af Henvendelsen, og naar min Datter kom ud, var det sikkert ikke Borbergs Skyld.⁶⁷

I ovennævnte takkebrev understregede Soya, at "Skulde De en Dag staa i den Situation, at De fik Brug for min Hjælp, saa tror jeg, jeg tør sige trygt, at De kan regne med den."⁶⁸ Men hverken under DDF's møder eller i eftertiden kom Soya Borberg til undsætning. I sine erindringer og efterladte dagbogsnotater publiceret i *Ærlighed koster mest* (1975) nævner Soya ikke Borbergs rolle i hans og datterens løsladelse.

Soya blev ikke indkaldt som vidne af hverken forsvarer eller anklager, ej heller Abell eller Besekow. Det er i det hele taget bemærkelsesværdigt, at ingen af de omtalte modtagere af Borbergs hjælp eller afsenderne af de taksigelsesbreve, der foreligger i straffeakterne, vidnede eller stod frem ved retssagen. Kun en fru Else Brudenell-Bruce vidnede tilsyneladende om Borbergs hjælp til at få hendes datter fra Danmark til Norge.

66 Hardis: Æresretten, 95.

67 DDF, 12.10.1945.

68 Straffeakter, afskrift af brev fra Soya til Svend Borberg, 13.10.1943. Soya afslutter opsigtsvækkende med at opfordre Borberg til at videregive oplysninger til besættelsesmagten om sin mulige angiver, forfatteren Edv. Nielsen-Stevns: "jeg ville egentlig ikke have noget imod, om de tyske Myndigheder blev underrettet om denne Kendsgjerning" (Straffeakter, afskrift af brev fra Soya til Svend Borberg, 13.10.1943). Soyas internering i Horserød under folkestrejken september-oktober 1943 var sandsynligvis foranlediget af hans tidligere fængselsdom og meget omtalte fængselsdom i 1942 for romanen *En Gæst* (1941), der som teaterstykket *Umbabumba* (1935) var en åbenlys satirisk kritik af naziregimet.

”DE GLEMMER, AT EN STOR NAZISTISK REPLIK BLEV TAGET UD”

Af særlig interesse for DDF var Borbergs virke som dramatiker, herunder at hans stykker var blevet spillet på de tyske scener under besættelsen. Borbergs anerkendelse som dramatiker i Tyskland var allerede begyndt med oversættelsen af *Ingen* i 1923, ligesom hans stykker og udgivelser længe før Anden Verdenskrigs udbrud havde haft international succes. Tyskland var i mellemkrigstiden et primært marked for dansk dramatik.

Af større betydning var derfor spørgsmålet om, hvorvidt Borbergs dramatik var blevet fremmet af besættelsesmagten, og om dramatikken var tysksindet. Det var det færøske folkedrama *Baaden*, Borbergs eneste skuespil fra besættelsestiden, der stod i centrum af diskussionen – ligesom det blev et kardinalpunkt i eftertidens behandling af Borberg. *Baaden* havde premiere på Det Kongelige Teater 19. april 1943 efter et om-diskuteret forløb, da det blev kendt, at Borberg stod bag pseudonymet Sigurd Hjaltland, og at stykket havde premiere 22 april på Staatliches Schauspielhaus i Hamborg. Flere skuespillere nægtede at spille, og publikum udeblev.

Sagen om *Baaden* blev taget op på den ekstraordinære generalforsamling 22. juni 1945, hvor formanden formanede: “Om der fra dette Hus skal tales eller skrives med dansk eller tysk Dialekt, det er det Spørgsmaal, som vi her i Dag skal tage Standpunkt til.” Bang afviste, “at ‘Baaden’ blev antaget paa ‘Det Kgl. Teater’ efter tysk Tryk”, hvortil Abell replicerede: “De glemmer, at en stor nazistisk Replik blev taget ud efter Henstilling af Teaterchefen.”⁶⁹

Af straffeakterne fremgår det af teaterchef Cai Hegermann-Lindencrones vidneudsagn 24. august 1945, at teatret “ingen Anelse [havde] om, hvem Skuespillets Forfatter [var], men Skuespillet var en god og lodig Folkekomedie, og [Hegermann-Lindencrone] havde ingen Betænkeligheder ved at optage Stykket paa Teateret i den kommende Sæson. Hverken [Hegermann-Lindencrone] eller Teaterudvalget fandt, at der var Propaganda i Stykket, og det blev da ogsaa antaget.”⁷⁰

Først da det blev kendt, at Borberg var ophavsmand til stykket, blev teatret bekymret:

Paany blev Stykket gennemgaaet, uden at der kunde findes noget særligt at indvende mod det, men man prøvede alligevel at undgaa at sætte Skuespillet på Programmet. [Hegermann-Lindencrone] talte i den Anledning med Undervisningsministeren derom. Man var betænkelig ved at afvise Stykket, og Undervisningsministeren mente ogsaa, at det kunde føre forskellige Vanskeligheder med sig, og Resultatet blev da ogsaa, at det skulle antages. Med Borbergs Sanktion blev Skuespillet beskaaret paa et enkelt Punkt, som dog var uden nogen særlig Betydning.⁷¹

⁶⁹ DDF, 22.06.1945.

⁷⁰ Straffeakter, Københavns Politi, Rapport, 24.08.1945.

⁷¹ Straffeakter, Københavns Politi, Rapport, 24.08.1945.

Den omdiskuterede replik, som Hegermann-Lindencrone og Abell hentyder til, var ikke, som Jakobsen skriver i sin indledning til den posthume udgivelse, den unge bådsmænd Hakuns:

Jeg spørger ikke Bølgen om den er min Ven eller Fjende. Jeg skønner, om den kan hjælpe mig fremover, kanske bare over det nærmeste Skær. Jeg spørger heller ikke, om jeg kommer langt til Øst eller Vest. Det kan være nødigt at holde stik i Øst en Tid for at komme hjem i Vest.⁷²

Selvom ovenstående replik, der *blev* strøget, meget vel kunne have givet teaterledelsen betæneligheder, fordi den kunne tolkes som en forudsigelse af et nederlag i Øst (Rusland), som ville bane vejen for en allieret sejr i Vest, forekommer den ikke at være tysk-sindet. Snarere vidner Borbergs korrespondance om, at den bortcensurerede replik er den Gamle Olas udsagn, ”at i en Baad maa der være Een, der styrer og bestemmer.”⁷³ I et brev, ledsaget af det håndskrevne originalmanuskript, dateret 30. marts 1943, til kritikerkollegaen Hans Brix forsøgte Borberg at imødegå ”den fremragende Løgnekampagne”, som postulerede, at stykket var blevet ”totalt omskrevet”. Det fremgår tydeligt, at Borberg er uforstående for kritikken, ligesom brevet giver et vigtigt indblik i Borbergs etiske stillingtagen:

Jeg tror, at De efter Læsningen vil indrømme mig, at der skal ualminde-
lig ond Vilje til for at betragte dette Skuespil som Udtryk for nogen
Form for Parti-Politik eller ”isme” (...). Naturligvis er Baaden det
letfattelige Symbol paa et menneskeligt Sammenhold, (...) jeg [har]
villet skabe en Digtning, besjælet af de Begreber om Tro og Trofast-
hed og Loyalitet imod det Fælles, om Ære og Sammenhold og Lykke,
(...) og har Stykket nogen aktuel Pointe, saa er det dog kun denne:
at skubbe al smaaling Uenighed til Side og samles om det Væsentlige
(Grindefangsten) som betyder Knald eller Fald for den lille Ø (...).
Selv lægger jeg dog Hovedvægten paa Gamle Olas Tro, hans urokke-
lige Tro i Trængslens Dage paa, at Gud ikke svigter sine Tilhængere,
naar de selv er tro mod deres Begreber om Ære, Samdrægtighed og
Fred. (...) Jeg haaber, at mine Landsmænd vil forstaa det trods al
Sladder.⁷⁴

Igen er sagen dog broget. Det fremgår således af straffeakterne, at Borberg, da publikum svigtede, telefonisk kontaktede Preben Aage Kock, formand for den pro-tyske organisation Oplysningskredsen, for at spørge, ”om denne vilde sende Meddelelse ud til de Mennesker inden for Oplysningskredsen, som [han] havde Adresser paa, med

72 Borberg: *Baaden*, 71.

73 Hjaltland: *Baaden*, 135.

74 Borberg: ”Brev angående Baaden”. 30.03.1943. 1943, Borbergarkivet.

Opfordring til at se 'Baaden'".⁷⁵ Borberg betalte selv omkostningerne for udsendelsen. Kock svarede senere, at "Alles Dom gaar ud paa, at Stykket var godt og at de ingen maa-keret Nazi-Propaganda fandt i Stykket".⁷⁶ Samtidens anmeldelser peger heller ikke på nazistiske tendenser.⁷⁷

"DET ER MIN SAMVITTIGHED, JEG VIL HAVE FRI"

Kun omkring halvdelen af DDF's 99 medlemmer besvarede den skriftlige forespørgsel om eksklusion udsendt 6. juli 1945. Det var altså en betydelig andel af medlemmerne, der afstod fra at deltage i det interne opgør. De aktive deltagere i processen delte sig i to: De, der ønskede handling, særligt af hensyn til forbundets omdømme, og de, der ønskede retssagen afsluttet før en stillingtagen til æresret eller eksklusion.

For sidstnævnte gjaldt i høj grad, at det var principperne for eksklusionen snarere end Borberg, de forsvarede. Man finder således et omkvæd, hvor de implicerede kun indirekte støttede Borberg. Som f.eks. Locher formulerede det: "For mig drejer det sig ikke om Borberg, det drejer sig udelukkende om mig selv. Skal jeg dømme en Mand, uden at vide noget virkeligt at dømme ham for. Det er min Samvittighed, jeg vil have fri".⁷⁸

En måned efter byretsdommen 17. april 1946 blev Borberg suspenderet fra DDF indtil Landsrettens dom. Eksklusionsprocessen kulminerede ved generalforsamlingen 22. november 1946, der midlertidigt måtte afbrydes, så bestyrelsen kunne diskutere muligheden for at afholde en æresret. Her meddelte Schlüter, at "Hvis Bestyrelsen stiller Forslaget om nedsættelse af en Æresret vil det resultere i, at saa og saa mange af de aktive Medlemmer melder sig ud og dermed sprænges Forbundet. Jeg har i forvejen orienteret mig om Problemet".⁷⁹ Det bøjede bestyrelsen sig for. Da generalforsamlingen blev genoptaget, stemtes om afholdelse af en æresret: seks for og 17 imod. Derefter stemtes om eksklusionen af Borberg med fordelingen 19 ja, to nej og to blankt. Stemmedeltagelsen var halveret siden brevafstemningen 6. juli 1945, og kun ca. en fjerdedel af forbundets medlemmer deltog.

"JEG VED I VIRKELIGHEDEN KUN LIDT"

Omkring mødebordet hos DDF blev der spillet med blind makker. Som Bang lakonisk udtalte ved det afsluttende møde: "De Tilstedeværende ved sikkert ikke meget mere end jeg om denne Sag, og jeg ved i Virkeligheden kun lidt".⁸⁰

Der var efter besættelsens ophør behov for at markere sit ståsted klart som kunstnerorganisation. Således argumenterede Schlüter for en særlig forpligtigelse som "Aands-Institution" til at fælde moralsk dom.⁸¹ Samfundets blik på foreningen er et

75 Straffeaakter, Københavns Politi, Rapport, 4.09.1945, hvori indgår en afhøring af Kock. Dette bakes op af korrespondence vedlagt rapporten.

76 Straffeaakter, brev fra Preben Aage Kock til Svend Borberg, 20.05.1943.

77 Lawaetz og Kallenbach: *Borberg*, 274.

78 DDF, 22.06.1945.

79 DDF, 22.11.1946.

80 DDF, 22.11.1946.

81 DDF, 29.05.1945; DDF, 12.10.1945.

tilbagevendende argument for eksklusion gennem alle møder. Det var spørgsmålet om, hvorvidt forbundet ville sprænges af uenigheden, snarere end en afklaring af eller stillingtagen til det moralske såvel som det juridiske spørgsmål, der blev udslagsgivende.

Og spørgsmålet er, hvorvidt en frifindelse af den i offentligheden stærkt kompromitterede Borberg nogensinde var mulig. Som *Land og Folk* kommenterede, ”en Mand, der som han har været Pot og Pande med Tyskerne, mens hans Fædreland blev besat og plyndret, kan overhovedet ikke frikendes.”⁸² Som kulturorganisation ville DDF have stået alene med en frifindelse.

Der var dog fra begyndelsen en bevidsthed om, at besættelsestidens ophør satte gang i særlige dynamikker, hvilket Bang allerede udtrykte ved første møde: ”Vi er for Tiden inde i en Psykose-tilstand hvor dette: at vide, synes tilstrækkeligt for Fordømmelse, men det er det ikke”.⁸³ Eksempelvis Soyas bevidste fortællelser og Schlüters aggressive retorik belyser, hvordan processerne var en arena for de enkelte medlemmers positioneren sig på den rigtige side af historien i en tid, hvor den i starten brede opbakning til samarbejdspolitikken var gået i glemmebogen. Den anklagedes retssikkerhed i disse ikke-juridiske opgør havde ringe kår, hvor det var såvel straf- og ikke-strafbare *handlinger* som mere eller mindre dokumenterede *holdninger*, der blev fældet dom over.

Den Dansk-Tyske Forenings rolle som regeringsinitieret kulturdiplomati var ikke fuldt belyst i samtiden. Borbergs tætte forbindelse til regeringen var dermed også ukendt, ligesom arten og omfanget af hans samarbejdspolitiske virke i et skyggediplomati som –grundlæggende apolitisk – mellemmand.

Borberg er beskrevet af både Boye og Hardis som havende et Janus-ansigt.⁸⁴ Og hans ageren og sindelag under besættelsen *er* svære at få greb om. Borberg påberåbte sig på den ene side en apolitisk grundholdning, men var alligevel en særdeles aktiv spiller på både den kultur- og samarbejdspolitiske arena. Og hans insisteren på adskillelsen af kunst og politik, som det fremgår af brevet til Brix, var en position, som i både samtiden og eftertiden har været svær at forstå. I Soyas dagbogsnotater findes en skarp kritik af Borbergs sondring: ”Ja man kan holde sin Kunst udenfor Partierne (...). Men saa snart Politik er en virkelig Kamp om Idéer, saa falder Kunst ikke udenfor Politik. En Kunstner er nødt til at ta’ Standpunkt.”⁸⁵

I DDF’s referater kan vi iagttage, hvordan nogle af de narrativer, som i eftertidens litteratur- og teaterforskning har beskrevet Borberg, etableredes: Forfængeligheden som karakterbrist, opportunismen, de angiveligt nazistiske sympatier i *Baaden*. Borberg har været fascineret af tysk kulturhistorie – omvendt klinger hans rolle som forkæmper for avantgardekunstnere i Danmark (herunder eksiltyskere) som f.eks. Brecht dårligt med nazistiske sympatier, som heller ikke godtgøres i straffeakterne.

Borbergs erklæringer, som foreligger i straffeakterne, er naturligvis skrevet under pres. Mere troværdig er hans personlige korrespondance under besættelsen. Ovennævnte brev til Brix er i samklang med det af Hardis citerede brev dateret 21.

82 Anon.: *Circus*.

83 DDF, 17.05.1945.

84 Boye: *Forfængelighedens*, 28; Hardis: *Æresretten*, 96.

85 Soya: *Ærlighed*, 151.

oktober 1943 til svogeren Josias Bille, hvori han forsvare sin fortsatte omgang med tyskerne, bl.a. ved at henvise til "den Tillid, hvormed Mennesker, der før gik ud fra, at jeg hadede dem [...] nu kommer til mig med deres Sorger. Jeg hører det i deres Tak, jeg læser det i deres Breve."⁸⁶

Blev Borberg uskyldigt udskammet og misforstået som pacifist? Selvom han droslede kraftigt ned for kontakten med besættelsesmagten efter samarbejdspolitikens ophør, ved vi, at han fastholdt dialogen med Best, mens det er uklart, hvorvidt han deltog i møder og kulturarrangementer i embedsmedfør eller som privatperson. Klart er det, at hans handlinger har vakt voldsom vrede. Allerede i den såkaldte Gerlev-tale 18. august 1940 udtalte Kaj Munk, at "Bobé og Borberg er ikke længere værdige til at bære danske Navne."⁸⁷ Fengers kronik efter Landsrettens frifindelse indkapsler det paradoksale i Borbergs brøde, nemlig at: "Hans virksomhed er ikke politisk, men breder en kulturpolitisk forsonende kaabe over nazi-regimet" ved "at repræsentere dansk aandsliv."⁸⁸ Det, at Borbergs ageren netop ikke var åbenlys propaganda eller juridisk strafbar, men opfattedes som en prestigefuld positions kulturelle legitimering af fjenden, var fatalt.

DDF's referater vidner om den dybt problematiske personlige og organisatoriske stillingtagen og splittelse, som det moralske opgør efter besættelsen udløste, og følger vigtige perspektiver til vores viden om, hvor vanskeligt det var, som kunstnerorganisation at finde en måde at agere på i en tid, hvor retssikkerhed var sat delvist ud af spil. I denne artikel har vi lagt nogle af kortene, som medlemmerne manglede, på bordet i en sag, som ikke kan ansues sort/hvidt, men udgør et kompliceret billede i gråtoner.

UPUBLICERET MATERIALE

Borberg, Svend: "Brev angående Baaden". 30.03.1943. 1943, Borbergarkivet.

Bramsnæs, Kit: *Landssvigerens børn 2:4, Medvirkende Steen Borberg*. P1. DR. 1994.

Det Kgl. Bibliotek, Håndskriftsamlingen, Danske Dramatikeres Forbund: Materiale vedr. afstemning om eksklusion. 1945, Acc. 2017/156, 1 æske.

Det Kgl. Bibliotek, Håndskriftsamlingen, Danske Dramatikeres Forbund: En samling breve, kontrakter, protokoller m.m. 1945, Acc. 2002/83, æske 1-4.

Hjaltland, Sigurd [Borberg, Svend:]. *Baaden: Skuespil fra Færøerne i fire Akter*, Det Kongelige Teater, Teatersamlingen, Det Kgl. Bibliotek, 1943.

Rigsarkivet, Københavns Byret 23. Afdeling for Retsopgørssager, Landsretten, Straffesakter (1945-1948), 144/1946 for Svend Borberg, f. 8.4.1888, i pk. 373, 1946.

PUBLICERET MATERIALE

Alkil, Niels (red.): *Besættelsestidens Fakta: Dokumentarisk Haandbog med henblik paa Lovene af 1945 om landsskadelig Virksomhed*, København: Schultz, 1945.

⁸⁶ Hardis: *Æresretten*, 96-98.

⁸⁷ Munk, *Tale*.

⁸⁸ Fenger, *Synders*.

- Anon., *Land og Folk*: "Circus juris", 13.11.1946, 2.
- Borberg, Svend: "Den komiske Shylock", *Tilskueren* (April), 1934, 245-270.
- Borberg, Svend, *Berlingske Tidende*: "Kulturministeriet undervejs", 11.08.1940.
- Borberg, Svend: "Der komische Shylock", *Der Norden: Monatsschrift der nordischen Gesellschaft*, 19 (5), 1942, 1-8.
- Borberg, Svend: "Der komische Shylock: "Svend Borberg: Baaden. Skuespil fra Færøerne i fire akter". I Ole Jakobsen (red.): *Fra Færøerne*, København: Dansk-færøsk samfund, 1969, 69-105.
- Boye, Ib: *Forfængelighedens pris*, Kbh.: Cicero, 1988.
- Buhl, Vilhelm: "Statsminister Vilhelm Buhls antisabotagetale, 2. september 1942". <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/statsminister-vilhelm-buhls-s-antisabotagetale-2-september-1942> (15.10.2023).
- Bundgård Christensen, Claus, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen: *Danmark besat: krig og hverdag 1940-45*, Kbh: Information, 2009.
- Clement, *Berlingske Tidende*: "Svend Borberg pure frifundet", 12.11.1946, 1-2.
- Fenger, Henning: "Nazistisk propaganda og aandelig infiltration". I Vilhelm la Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*, Kbh: Westermann, 1945-1947, 367-392.
- Fenger, Henning, *Information*: "En Synders Genopstandelse", 14.11.1946, 5-6.
- Frisch, Hartvig (red.): *Danmark besat og befriet: Økonomi og kultur*, København: Fremad, 1947.
- Frit Danmarks Hvidbog*. I Peter P. Rode (red.), Kbh, 1945.
- Hardis, Arne: *Æresretten*, Kbh.: Lindhardt og Ringhof, 2003.
- Hausmann, Frank-Rutger: "*Dichte, Dichter, tage nicht!*": *die Europäische Schriftsteller-Vereinigung in Weimar 1941-1948*, Frankfurt am Main: V. Klostermann, 2004.
- Hertel, Hans: "Den patriotiske overløber Valdemar Rørdam fra dannerskjal til landsviger til national-martyr". I John T. Lauridsen (red.): *Over strengen – under besættelsen*, Kbh: Gyldendal, 2007, 752-771.
- Kistrup, Jens: "Svend Borberg, Det sprængte menneske". I Torben Brostrøm og Jens Kistrup (red.): *Dansk litteraturhistorie: Fra Tom Kristensen til Klaus Rifbjerg*, Kbh.: Politikens Forlag, 1966.
- Lauridsen, John T. (red.): *Over strengen – under besættelsen*, Kbh: Gyldendal, 2007.
- Lawaetz, Anna, og Ulla Kallenbach: "Svend Borberg: mellemkrigstidens fortrængte dramatiker", *Nordica*, 39, 2023, 251-285.
- Lund, Joachim: "Collaboration in Print: the 'Aktion Ritterbusch' and the failure of German intellectual propaganda in occupied Denmark, 1940-1942", *Scandinavian Journal of History*, 37 (3), 2012, 329-354. <https://doi.org/10.1080/03468755.2012.676807>
- Mai, Anne-Marie: *Hvor litteraturen finder sted: bidrag til dansk litteraturs historie. Moderne tider 1900-2010*, Kbh.: Gyldendal, 2011.
- Munk, Kaj: Uddrag af Tale ved Studenterforeningens Sommermøde paa Gerlev den 18. August 1940, <https://www.studieudgaven.kajmunk.aau.dk/tekster/vis/journalistik/601787/Uddrag%20af%20Kaj%20Munks%20Tale%20ved%20Stu>

denterforeningens%20Sommermøde%20paa%20Gerlev%20den%2018.%20August%201940 (15.10.2023).

Møllehave, Johannes: "Svend Borberg og Sven Clausen". I Frederik Nielsen og Ole Restrup (red.): *Danske digtere i det 20. århundrede*, Kbh.: Gad, 1966, 167-188.

Nørregaard, Hans Christian: *Brecht og danskerne - Fra premieren på *Laser og pjalter* i 1930 til Ruth Berlaus død i 1974*, Kbh.: Multivers, 2023.

Outzen, Børge, *Information*: "Cirkus Juris", 12.11.1946, 1.

Petersen, Teddy: "Fra ekspressionisme til fascisme? Om Svend Borbergs forfatterskab", *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 2 (2), 1981, 141-164.

Soya, C.E.: *Ærlighed koster mest: brudstykker af en erindringsbog*: Borgen, 1975.

Sørensen, Lars-Martin: *Dansk film under nazismen*, Kbh.: Lindhardt og Ringhof, 2014.

Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*, Kbh.: Gyldendal, 1997.

Woel, Cai M.: *Dansk litteraturhistorie 1900-1950*, Kbh.: Arnkroner, 1956.

ULLA KALLENBACH

lektor, ph.d.

Universitetet i Bergen

ulla.kallenbach@uib.no

ANNA LAWÆTZ

forskningsbibliotekar, ph.d.

Det Kgl. Bibliotek

alaw@KB.DK

ABSTRACT

The expulsion: Danish Writers Guild and the case against Svend Borberg after the occupation

This article examines the expulsion of Danish progressive playwright and critic, Svend Borberg, from the Danish Writers Guild following his controversial cultural collaboration with the German occupational forces during the Second World War. Through the Guild's meticulous minutes, we examine how the board and its members, counting the foremost Danish playwrights, navigated in a grey area, weighing moral guilt and the principles for judgement, while Borberg was first found guilty, then acquitted, in court. Through the legal documents and personal archives of letters, statements, and interrogations, we add vital new information to this ambiguous case. The material offers new evidence of how Borberg, a pronounced apolitical pacifist, acted in close cooperation with the Danish government collaboration.